

Muhâsibî'ye Göre Kur'ân'ı Anlamada Allah Tasavvurunun Etkisi

İsmail Kılıç¹

Araştırma Makalesi

Öz

Kur'ân'ı anlamada Allah tasavvurun önemli bir etkisi vardır. Bundan dolayı hicrî üçüncü asırda yaşamış âlimlerinden biri olan ve bazı mezhep mensuplarıyla Kur'ân'ın anlaşılması hakkında tartışmalara giren Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) eserlerinde bu konu incelenmiştir. Araştırmanın amacı, Allah tasavvurunun Kur'ân'ı anlamaya etkisini Muhâsibî'nin eserlerinde inceleyip değerlendirmektir. Araştırmanın, Kur'ân'ı anlama çalışmalarına önemli katkı sunacağı umulmuştur. Çalışmada Muhâsibî'nin konuyla alakalı olan *Fehmü'l-Kur'ân ve ma'nâhu* adlı eseri ile *Mâhiyyetü'l-akl ve ma'nâhu ve ihtilâfu'n-nâs fîhi* adlı iki eseri esas alınmıştır. Bu eserlerde Muhâsibî'ye göre Kur'ân'ın anlaşılmasına etki eden Allah tasavvuru ve Allah tasavvuru ile şekillenen Kur'an tasavvuru araştırmanın kapsamına alınmıştır. Araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Muhâsibî'nin, Kur'ân'ı anlamada Allah tasavvurunun önemini ve ne şekilde olması gerektiğini ortaya koyma arayışında olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir,
Muhâsibî,
Kur'ân'ı Anlamak,
Allah Tasavvuru,
Kur'ân Tasavvuru

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi
31.08.2023
Kabul
Tarihi 13.10.2023

The Effect of the Imagination of God in Understanding the Qur'an According to al-Muhâsibî

Abstract

The imagination of God has an important impact on understanding the Qur'an. For this reason, this subject was examined in the works of Hâris al-Muhâsibî (d. 243/857), who was one of the scholars who lived in the third century Hijri and who had discussions with some members of the sect about the understanding of the Qur'an. The aim of the research is to examine and evaluate the effect of the imagination of God on understanding the Qur'an in al-Muhâsibî's works. It is hoped that the research will make a significant contribution to the study of understanding the Qur'an. In the study, two of Muhâsibî's works, which are related to the subject, named *Fehmü'l-Kur'ân ve ma'nâhu and Mâhiyyetü'l-akl ve ma'nâhu ve ihtilâfu'n-nâs fîhi*, were taken as basis. In these works, according to Muhâsibî, the imagination of God that affects the understanding of the Qur'an and the imagination of the Qur'an shaped by the image of God are included in the scope of the research. The literature review method was used in the research. It has been determined that Muhâsibî is seeking to reveal the importance of the imagination of God and how it should be in understanding the Qur'an.

Keywords

Tafsir,
Muhâsibî,
Understanding the
Qur'an,
Imagination of God,
Imagination of the
Qur'an

Article Info

Received
31.08.2023
Accepted
13.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ismailkiloc@karatekin.edu.tr, 0000-0003-2364-3212.

Giriş

Kur'ân'ı anlama çabası, tefsir faaliyetinin ilk aşamasıdır. Zira tefsir, kelime olarak açıklamak demektir (İbn Manzûr, 1414: 55). Anlama olmadan açıklama olmayacağı için Kur'ân'ı anlama, Tefsir ilminin aynı zamanda en önemli bir parçasıdır (Kırca, 2010: 8). Bu açıdan Kur'ân'ı anlama, tefsir faaliyetiyle uğraşanları öncelikle ilgilendirmekle birlikte Kur'ân okuyan onu dinleyen her Müslüman bu konunun muhatabıdır. Her Müslümanın onu anlaması ve yaşaması gerekir. Zira Hz. Muhammed (s.a.s) kendisine nazil olan Kur'ân'ı anlıyor ve yaşıyordu. Nitekim Hz. Aişe, bir rivayete göre şöyle demiştir: “Kur'ân onun ahlakıydı.” (Müslim, 1413: “Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ”, 8).

Kur'ân'ın anlaşılmasında ve manalarının hayata yansıtılmasında Allah tasavvurunun önemli etkisi vardır. Bundan dolayı hicrî üçüncü asırda yaşamış olan Haris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) eserlerinde Allah tasavvurunun Kur'ân'ı anlamaya etkisi incelenecektir. Çünkü Muhâsibî, mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemde yaşamış ve zühd yaşantısıyla tanınmış olup tefsir usulüne dair ilk eser olduğu kabul edilen *Fehmü'l-Kur'ân* adlı kitabında Kur'ân'ın anlaşılması hakkında bazı mezhep mensuplarıyla tartışmalara girmiştir. Bu durum onun eserlerinde bu konuyu incelemenin önemini artırmaktadır. Araştırmanın amacı, Muhâsibî'ye göre Allah tasavvurunun Kur'ân'ı anlamaya etkisinin incelenerek değerlendirilmesidir.

Konuyla ilgili benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırmanın Kur'ân'ı anlama çalışmalarına önemli katkı sunacağı umulmaktadır. Çalışmada, Muhâsibî'nin konuyla alakalı olan *Fehmü'l-Kur'ân* ve *ma'nâhu* adlı eseri ile *Mâhiyyetü'l-akl ve ma'nâhu ve ihtilâfu'n-nâs fihi* adlı eserleri esas alınacaktır. Bu eserlerde Muhâsibî'ye göre Kur'ân'ın anlaşılmasına etki eden Allah tasavvuru ve Allah tasavvuru ile şekillenen Kur'an tasavvuru araştırmanın kapsamına dâhil edilecektir.

1. Yöntem

Araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılacaktır. Muhâsibî'nin *Fehmü'l-Kur'ân* ve *ma'nâhu* adlı eseri ile *Mâhiyyetü'l-akl ve ma'nâhu ve ihtilâfu'n-nâs fihi* adlı eseri *el-Akl ve Fehm'ül-Kur'ân* adıyla Hüseyin Kuvvetli tarafından yayımlanmış olup araştırmada bu çalışma kullanılacaktır. Bunun dışında konuyla ilgili eserlerden istifade edilecektir.

2. Bulgular

Elde edilen bulgular, “Muhâsibî ve Yaşadığı Dönem”, “Kur'ân'ı Anlamanın Allah Tasavvuruyla İlişkisi” ve “Muhâsibî'ye Göre Allah Tasavvurunun Kur'ân'ı Anlamadaki Etkisi” ana başlıkları altında verilecektir.

2.1. Muhâsibî ve Yaşadığı Dönem

Sûfî kimliğiyle tanınmış olan Hâris b. Esed Ebû Abdullah el-Muhâsibî, 165/781 veya 170/786 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Rebîa kabilesinin Aneze koluna mensuptur. Çokça nefis muhasebesi yaptığı için “Muhâsibî” diye tanınmıştır (İbnü'l-Esîr, t.y.: 171; Sem'ânî, 1981: 76; Kızılgöçer, 2015: 16-17; Erginli, 2020: 13). Muhâsibî ihlâsa önem veren bir bilinci ve yaşantıyı marifet olarak benimsemiştir (Erginli, 2020: 14).

Genç yaşta Bağdat'a giden Muhâsibî, orada Vekî' b. Cerrâh, Süleyman b. Dâvûd, Şüreyh b. Yûnus, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi âlimlerden dinî ilimler tahsil etmiştir. İmam Şâfî'nin de öğrencisi olmuştur (Kuvvetli, 1982: 14-17; Erginli, 2020: 13). Muhâsibî 243/857 yılında vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, t.y.: 171; Aydın, 1976: 21; Zehebî, 1983: 112; Mahmud, 2005: 16).

Muhâsibî'nin yaşadığı bölge (Basra, Bağdat ve Kûfe), o dönem İslam dünyasının siyasi merkezi olduğundan dinî, siyasî ve ilmî hareketliliğin yaşandığı bir yerdirdi. Burada çeşitli fırkalar tedris faaliyetlerini yürütüyorlardı ve özellikle Mutezile ile Ehl-i sünnet arasında fikirsiz çatışmalar vardı (Kuvvetli, 1982: 12; Çalışkan, 2009: 200, 209). Bu durum Muhâsibî'nin eserlerine de yansımış, Muhâsibî, bu dönemde yazdığı *Fehmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Ehl-i sünnet akidesine aykırı gördüğü fikirlere karşı çıkmıştır. Mutezilî, Râfizî ve Hâricîlerin görüşlerini aktararak onları eleştirmiştir. Ayrıca Ehl-i sünnetten olduğunu iddia eden bazılarının Ehl-i sünnete aykırı görüşlerini tenkit etmiştir.

Muhâsibî'nin yaşadığı dönemde “halkü'l-Kurân” tartışmalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı tartışılmış ve bu yüzden Abbasi halifeleri tarafından mihne² politikası yürütülmüştür. Abbasî halifesi Me'mûn'un (ö. 218/842), âlimlerin “halkü'l-Kur'an” hakkında sorguya çekilmelerini istemesiyle başlayan süreçte Kur'an'ın mahlûk olmadığını savunan âlimlere eziyetler yapılmıştır. Bu süreç, Mütevekkil (ö. 247/861) dönemine kadar devam etmiş ve hicri 237 yılında son bulmuştur (Yücesoy, 2009: 26, 27). Bu durum Muhâsibî'nin yaşadığı dönemde Allah ve Kur'an tasavvuru hakkında farklı fikirlerin olduğunu ve bu konuda sert tartışmaların yaşandığını göstermektedir. Muhâsibî bu konuda sessiz durmamış ve tartışmalara katılmıştır. O, *Fehmü'l-Kur'an* adlı eserinde “halkü'l-Kur'an” düşüncesini reddetmiştir (Muhâsibî, 1982a: 363-369). Ancak bundan dolayı baskıya maruz kalıp kalmadığı hususunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.2. Kur'an'ı Anlamanın Allah Tasavvuruyla İlişkisi

Kur'an'ı anlamada Kur'an'ın tasavvuru meselesi önemli sorunlardan biridir (Albayrak, 1995: 165-166; Duman, 2005: 30, 31; Kırca, 2010: 110; Topuz, 2013: 194-238; Kırca, 2014:10; Paçacı, 2017: 11; Şimşek, 2017: 304; Çalışkan, 2021: 101-102) ve Kur'an tasavvuru Allah tasavvuruna göre şekillenmektedir. Örneğin, Ehl-i sünnetin Kur'an tasavvurunda Kur'an, kadîm bir kelimedir. Mutezilenin Kur'an tasavvurunda ise Kur'an, mahlûktur. Bu farklılık Allah tasavvurunun farklılığından kaynaklanmaktadır (Kırca, 2010: 113).

Kur'an nedir, nasıl bir kitaptır? Kur'an bir söz müdür veya metin midir? Bu tür sorulara vereceğimiz cevaplar bizim Kur'an tasavvurumuzu ortaya koymaktadır. Allah nasıl bir varlıktır? Hangi sıfatlara sahiptir? gibi sorulara verilecek cevaplar da bizim Allah tasavvurumuzu göstermektedir.

Kur'an'ın tanımı, onun ne şekilde tasavvur edilmesi gerektiğini belirlemektedir. Kur'an şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kur'an; Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirilen, Mushaflarda yazılı, tevâtüren nakledilmiş, tilaveti ile ibadet edilen Allah'ın mu'ciz kelimadır (Sâlih, 1981: 21). Bu tanımda Kur'an'ın Allah kelamı olduğunun ifade edilmesi, Kur'an'ı anlamada onun Allah kelamı olduğunun dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu durumda Allah'ın ve Kur'an'ın nasıl tasavvur edildiği önemli olmaktadır.

Kur'an tasavvuru, Kur'an'ı anlamanın temelidir (Çalışkan, 2009: 102; Kırca, 2014: 116). Bundan dolayı Kur'an'ı anlamada sahih bir Allah tasavvuruyla şekillenen sahih bir Kur'an tasavvuruna ihtiyaç vardır. Bu sayede Kur'an'ı anlama arzusunun artması, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve manalarının hayata yansıtılması mümkündür.

2.3. Muhâsibî'ye Göre Allah Tasavvurunun Kur'an'ı Anlamadaki Etkisi

Muhâsibî, yaşadığı asırda Kur'an'ı bazı kimselerin anlama talebi olmadan tilavet ettiklerini veya doğru anlamadıklarını gündeme getirmiştir. O, bunun bir sorun olduğunu düşünerek eserlerinde Allah tasavvurunun Kur'an'ın anlaşılmasına etkisi hususuna yer ayırıp Kur'an'ı tam olarak anlamak için nasıl bir Allah tasavvuru olması gerektiğini Kur'an temelinde anlatmaya çalışmıştır. Muhâsibî'nin bu konudaki görüşleri başlıklar altında incelenip değerlendirilecektir.

2.3.1. Kur'an'ın, Allah'ın Hitabı Olduğunu Dikkate Almak

Muhâsibî Kur'an'ı anlamak için Allah'ı ve O'nun hitabı/sözü olan Kur'an'ı ta'zim etmek gerektiğini anlatmıştır. Bunun yanında, Kur'an'ın bir söz/hitap olduğuna dikkat çekerek onu anlamak için dinlemek gerektiğini, Allah'ın hitabı/sözü olduğu için de onu saygıyla dinlemek gerektiğini ayrıca vurgulamıştır. Bu sebeple bu hususlar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.3.1.1. Allah'ı ve O'nun Hitabını Ta'zim Etmek

Muhâsibî'ye göre bir sözü anlamak için onu sevmek gerekir. Söze olan sevgi de sözün sahibine olan sevgi ile eşdeğerdir. Sözün sahibi ne kadar sevilir ve kendisine saygı duyulursa söz de o kadar sevilir ve kendisine saygı duyulur. Bu sebeple sevilen ve kendisine saygı duyulan kişilerin sözleri sahibine duyulan sevgi ve saygının gereği olarak anlaşılmaya çalışılır. Çünkü insanlar fitratı gereği sevdikleri ve saygı duydukları kişilerin sözlerine daha çok ilgi gösterirler, onların sözlerini

² Geniş bilgi için bk. (Yücesoy, 2009: 26-28).

tekrarlayıp anlamaya çalışırlar. Bu yüzden Allah'ın hitabını/sözünü anlamak için Allah'ı sevmek ve ta'zim etmek gerekir. Allah'ı hakkıyla seven ve ta'zim eden, O'nun hitabı/sözü olan Kur'an'ı anlamaya daha çok gayret eder (Muhâsibî, 1982a: 302-303, 306, 309-314). Allah'a saygısı az olan ise Kur'an'ı anlamaya gayret etmez ve onu anlamaz (Muhâsibî, 1982a: 328).

Müellife göre Kur'an'la meşgul olup onu anlamayan kişi, Allah'a ve O'nun hitabına/sözüne yeterince değer vermeyendir (Muhâsibî, 1982a: 309-310). Allah'ın hitabı/sözü olan Kur'an'ı sevip ona değer veren, onu anlamak ve anladıklarının gereğini hakkıyla yerine getirmek için diğer her söze ve bilgiye tercih eder (Muhâsibî, 1982a: 302, 313-314). Kur'an'ın manaları olan Allah'ın muradını anlamayı talep etmeksizin onu okumaz (Muhâsibî, 1982a: 304, 322).

Kur'an'ı anlamak için Allah'ın yüce varlık olarak tasavvur edilmesinin mutlaka gerekli olduğunu vurgulamaya özen gösteren Muhâsibî, Allah ve Kur'an tasavvuru ile ilgili konularda Ehl-i sünnetin görüşlerini savunarak Allah'ın yüceliğine ve sıfatlarına uygun olmadığını düşündüğü fikirleri reddetmiştir. Örneğin haber bildiren ayetlerde nesih olduğunu caiz gören Râfizileri sert bir şekilde eleştirmiş ve bunu iddia etmenin küfür olduğunu ifade etmiştir (Muhâsibî, Fehmü'l-Kur'an ve me'ânihi, 1982a: 333). Muhâsibî haberlerde nesih iddiasıyla Allah'ın ilim sıfatına hanel getirilmesi endişesini taşımıştır (Tay, 2019: 66). Yine Muhâsibî, neshin haber bildiren ayetlerde olmadığı, hüküm bildiren âyetlerde olduğu hususunda Ehl-i sünnetle aynı görüşte olmakla beraber dalalet ehlinde bazılarının bu görüşü Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrine delil olarak sunduklarını aktararak Kur'an'ın mahlûk olmadığını izah etmeye çalışmıştır. Muhâsibî Allah'ın kendi sözünü kendi sözüyle neshetmediğini, böyle bir şeyi yalancılara ve sözünden dönenlerin yaptığını söyleyerek Kur'an'ın mahlûk olduğu iddiasının, Allah'ın yüceliğine aykırı olduğu endişesi taşıdığını göstermiştir. Bu konuda o, özetle şöyle demiştir: “Allah ancak emrolunan bir hususu emrolunan bir hususla nesheder ve yerine diğeri geçmek üzere bunlardan birini iptal eder. Her ikisi de Allah kelamı olup her ikisi de farklı iki zaman için geçerli yükümlülüklerdir. Mensûh âyette neshedilen, sadece âyetin hükmüdür. Âyetin kendisi neshedilmemiştir.” (Muhâsibî, 1982a: 363-367).

Muhâsibî Allah'ın yüce bir varlık olarak nasıl tasavvur edilmesi gerektiği konusunda ise şunları söylemiştir: “Biz müminlere göre Allah'tan daha değerli ve daha şerefli bir varlık yoktur. Üstelik Allah'ın değer vermediği ve şerefli kılmadığı kimsede değer ve şeref yoktur. Allah'tan daha âlim, bize daha yakın, daha merhametli ve daha büyük hiç kimse yoktur.” (Muhâsibî, 1982a: 303, 305-306).

Allah'ın tüm noksanlıklardan münezzehe olduğunu vurgulayan Muhâsibî, Allah'ın ilim sıfatına ayrıca yer ayırmıştır. Muhâsibî, Allah âlimlerin en âlimidir ve hatta Allah'ın öğrettiği dışında hiç kimse bir bilgiye sahip değildir, diyerek (Muhâsibî, 1982a: 306) şu ayetin bunu anlattığını ifade etmiştir:

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ... “... Her ilim sahibinin üzerinde daha iyi bir bilen vardır.” (Yûsuf, 12/76).

Müellife göre Kur'an yüce olan Allah'ın kelamı olduğundan Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) ifadesiyle onda öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır. Bu böyle bilinince Allah'ın kelamına hiçbir ilim tercih edilmez. Allah'ın kelamını okuyup anlamak Allah'a olan sevgi ve ta'zimden dolayı diğer ilimleri okuyup anlamaktan daha cazip olur (Muhâsibî, 1982a: 306).

Allah'ın bütün sıfatlarıyla yüce bir varlık olması, Muhâsibî'ye göre Kur'an'ı sevmeyi ve onu anlayarak okumayı gerekli kılmaktadır. Çünkü Kur'an Allah'ın sözüdür. Dolayısıyla Kur'an'ı sevmek Allah'ı sevmektir. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd bir rivayete göre şöyle demiştir: “Kim Allah'ı sevip sevmediğini bilmek istiyorsa Kur'an'ı sevip sevmediğine baksın.” Başka bir rivayete göre de o şöyle demiştir: “Bir kimsenin kalbinde Allah ve peygamber sevgisi olup olmadığını bilmek istiyorsan bak, eğer Kur'an'ı seviyorsa Allah'ı ve resulünü de seviyordur.” (Muhâsibî, 1982a: 303-304).

Muhâsibî Allah'ın yüce bir varlık olmasından dolayı O'nun hitabı olan Kur'an'ın da yüce olduğunun düşünülmesi gerektiğini anlatarak Kur'an'ı anlamak için Kur'an'ın da yüceliğinin farkında olmak gerektiğini şöyle ifade etmiştir: Kur'an, ilk varlık olup varlığının başlangıcı ve öncesinde başka herhangi bir varlık olmayan Allah'ın hitabı/sözüdür. O bizzat konuşmuş ve hitabında/sözünde bir eksilme veya ilave şüphesi olmasın diye güvenilir olan Cebrâil ile birlikte yeryüzünün en güvenilir insanı olan Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirmiştir (Muhâsibî, 1982a: 309). Yine Kur'an öyle bir kitaptır ki Allah, Kur'an'ı anlamadığımız bir dille indirmiş olsa ve okunduğunda manalarını anlamasak,

sadece Allah'ın hitabı/sözü olduğunu bilsek sonra biz yok olsak yeridir. Bundan da öte varlıklar daha önce duymadıkları halde Allah'ın hitabını/sözünü zikretseler sonra onu konuşanın yüceliği sebebiyle Allah'a olan saygılarından dolayı baygın düşseler şaşılacak bir şey olmaz. Çünkü o hitabın/sözün sahibi olan Allah öyle bir varlıktır ki hiçbir şey O'na benzemez ve hiçbir şey O'na denk değildir. Allah'ın ve O'nun hitabı/sözü olan Kur'an'ın yüceliğinin bilincinde olup Kur'an'ı dinleyen Allah'a olan saygısından dolayı içi ferahlar ve böylece bu kişi Kur'an'ı anlamaya gayret eder. Çünkü eğer Kur'an'ı dinleyen, kendi nezdinde Allah'ın ve Kur'an'ın bir değeri varsa Kur'an'ı anlamaya çalışır (Muhâsibî, 1982a: 308-310).

Muhâsibî'ye göre Kur'an'ı anlayan âlimler, Allah'a olan saygılarından dolayı O'nun kelamı olan Kur'an'a da saygı göstermişlerdir (Muhâsibî, 1982a: 282). Çünkü onlar Kur'an'ın yüceliğini anlatan Allah'ın şu sözüne kulak vermişlerdir:

“Eğer okunan bir kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı yahut onunla ölümler konuşturulsaydı (yine o kitap bu Kur'an olurdu).” (er-Ra'd, 13/31).

Müellif, Kur'an'ın yüceliğini anlatan yukarıdaki ayeti dinleyen âlimlerden biri olarak Katâde'yi örnek vermiş ve onun bu âyetle ilgili olarak Kur'an'ın yüceliği hakkında şunları dediğini aktarmıştır: “Bize anlatıldığına göre Kureyş, Hz. Muhammed'e (s.a.s) demiştir ki ‘Eğer sana tabi olmamız seni sevindirecekse Tihâme dağı bizim için yürüt. Kendimize çiftlik ve bahçeler edinebileceğimiz bir alan olması için Harem'de alanımızı genişlet. Cahiliye döneminde ölmüş olan insanlardan falan falan kişileri dirilt. Onlar dirilip sana iman ederlerse biz de sana iman ederiz. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Allah eğer bir kitapla bunları yapsaydı elbette Kur'an ile yapardı ve onunla ölümleri konuştururdu. Allah Kur'an'ı “burhan” (en-Nisâ, 4/174), “nûr” (en-Nisâ, 4/174; el-A'râf, 7/157; el-Enâm, 6/66; Yûnus, 10/108; el-İsrâ, 17/105; el-Mü'minûn 23/70; es-Secde, 32/3; Sebe', 34/6; Fâtır, 35/31; Fussilet, 41/53; Muhammed, 47/2; et-Teğâbun, 64/8), “rahmet” (el-Enâm 6/157; el-A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; Yûsuf, 12/111; en-Nahl, 16/64, 89; el-İsra, 17/82; en-Neml, 27/77; el-Kasas 28/86; el-Câsiye, 45/20), “öğüt” (Yûnus, 10/57; Âl-i İmrân, 3/138), “beyân” (Âl-i İmrân, 3/138), “gerçek” (Bakara 2/91, 119, 176; el-Enâm, 6/5, 66; Yûnus, 10/108; Hûd, 11/17; er-Ra'd, 13/1; es-Secde, 32/3; Sebe', 34/6; Fâtır, 35/31; es-Sâffât, 37/37; Fussilet, 51/53; ez-Zuhruf, 43/29; Muhammed, 47/2), “mecid” (Kâf, 50/1; el-Burûc, 85/21), “besâsir” (el-A'râf, 7/203; el-Câsiye, 45/20), “hidayet rehberi” (Âl-i İmrân, 3/138; el-Enâm 6/157; el-A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; Yûsuf, 12/111; en-Nahl, 16/64, 89; el-İsra, 17/82; Fussilet, 41/44; el-Câsiye, 45/20), “furkân” (el-Furkân, 25/1) ve “kalplerdeki dertlere şifa” (Yûnus, 10/57; el-İsra, 17/82; Fussilet, 41/44) olarak isimlendirdi.” (Muhâsibî, 1982a: 282).

Muhâsibî Allah'a ta'zimin yeterince olmamasından dolayı Kur'an'ın anlaşılmadığını Kur'an'ın ilk muhataplarından bir sahâbînin onu ilk duyduğunda gösterdiği tavır ve davranışı aktararak anlatmaya çalışmıştır: Sa'saa b. Muâviye bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.s) geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.s) Zilzâl sûresinde yer alan şu âyetleri okudu:

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.” (el-Zilzâl 99/7, 8).

H. Peygamberin (s.a.s) okuduğu ayetleri dinleyen Sa'saa “Bana yeter. Başka bir söz dinlememe gerek yok.” dedi. Bu şahıs, hicret edenlerden değildi. Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanında da olmamıştı. O, daha önce Kur'an okumamış bir bedavidir. Peygamberimiz (s.a.v) ona iki ayet okumuştur. O da bunlarla yetinmiştir. O ayetler ona Allah'tan hayâ etmeyi öğretmiştir. İslam topraklarında büyüüp Kur'an'ı öğrenen, onun tefsirini işiten, Hz. Peygamber (s.a.s) ve İslam âlimlerinden gelen rivayetleri toplayıp eser yazan bazı insanlar Kur'an'ı baştan sona okudukları halde onu tam olarak anlamıyorlar. Bunun sebebi, ilâhî hitabın/sözün sahibi olan Allah'a olan ta'zimin eksik olmasından dolayı Kur'an'a da ta'zimin az olması sebebiyle aklın başka şeylerle meşgul olması ve anlama talebiyle okunmamasıdır (Muhâsibî, 1982a: 314). Buna göre Muhâsibî, Hz. Sa'saa b. Muâviye'nin sadece iki ayet dinleyip “Bana yeter. Başka bir söz dinlememe gerek yok.” demiş olmasını onun okunan ayetleri ilk defa duyduğu halde onların manalarını anladığına delil saymıştır. Çünkü Muhâsibî'ye göre bu kişinin okunan ayetleri anladığını gösteren bir eyleminden söz edilmese de onun “Bana yeter. Başka bir söz dinlememe gerek yok.” sözü bu ayetleri anladığını ve anladıklarını yaşayacağını gösterir. Onun bu ayetleri anlamış olması ise Allah'a saygısı sebebiyle Kur'an'a saygı

göstermesi ve bu sayede onu anlamaya odaklanmasındandır. Bundan dolayı Muhâsibî'ye göre Allah'ın ve Kur'an'ın yüceliğinin bilincinde olmamak Kur'an'ın tam olarak anlaşılmasına engeldir.

Muhâsibî Kur'an'ın yüceliğini anlatan birçok âyeti (Yûsuf, 12/3; el-Kehf, 18/109; Fussilet, 41/42; el-Kamer, 54/5; el-Haşr, 59/21) zikrederek Kur'an'ın değerinden dolayı mutlaka anlaşılması gereken bir kitap olduğunu da izah etmiştir. Bu âyetlerden biri şudur:

“Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.” (el-Haşr, 59/21).

Müellife göre Allah, yukarıdaki ayette Kur'an'ın kıymetinin büyüklüğünü haber vermiştir. Allah, akıllarını çalıştırıp ayetlerini anlayanlara, onu dinleyip düşünenlere ve ondaki üstün gerçekleri anlamaları için onu dinleyenlere dağı misal göstermiştir. Bu darb-ı meselden anlaşılmalıdır ki Allah'ın kitabındaki ayetleri anlamayanların kalpleri taştan daha katı ve daha sağırdır. Dağlar bile şayet Kur'an'ı anlasalar Allah'a olan saygı gereği parçalanır. Allah bununla kitabın değerini yüceltmektedir (Muhâsibî, 1982a: 283).

Muhâsibî'ye göre Allah tüm noksanlıklardan münezze olup en değerli, en şerefli, en âlim, bize en yakın, en merhametli, en âlim ve en büyük varlıktır. Hiçbir şey O'na benzemez ve O'na denk değildir. Kur'an da hem Allah'ın hitabı/sözü olması sebebiyle hem de onun değerli olduğunu Allah'ın bildirmesiyle yüce bir kitaptır. Bu sebeple Kur'an'ı anlama faaliyetinde Allah'ın ve onun hitabı/sözü olan Kur'an'ın yüceliğinin bilincinde olunmalıdır. Bu bilinç gerçekleşmeden Kur'an'ı tam olarak anlamak mümkün olmaz.

2.3.1.2. Allah'ın Hitabı Olduğu Bilinciyle Kur'an'ı Dinlemek

Kur'an'ın yazılı bir metin olarak nazil olmadığına dikkat çeken Muhâsibî'ye göre Kur'an bir hitaptır/sözdür (Muhâsibî, 1982a: 272). Bu hitap/söz, yüce yaratıcı olan Allah'ın hitabıdır/sözüdür. Bir sözü anlamak için nasıl dinlemek gerekirse Allah'ın hitabını/sözünü anlamak için de onu dinlemek gerekir. Çünkü Allah, Kur'an ile konuşur. Kur'an'ı dinleyen Allah'ı dinlemiş olur (Muhâsibî, 1982a: 302, 318-321).

Müellif, Kur'an'ın dinlemeyle anlaşılacağına şu ayeti delil getirmiştir:

“Muhakkak ki bunda akıllı olan veya şahit olarak kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.” (Kâf, 50/37).

Yukarıdaki ayetin tefsirinde Mücâhid'in (ö. 103/721) “Kur'an, dinleme olmadan kendisini konuşturamaz.” (Muhâsibî, 1982a: 318) dediğini nakleden Muhâsibî'ye göre Kur'an'ı anlamak için onu dinlemek gerekir. Bu yüzden Kur'an'ı anlamak isteyen kişi, onu ya kendisi okumalı ve okuduklarını dinlemeli ya da başkasının okuduklarını dinlemelidir (Muhâsibî, 1982a: 318-319). Ancak Muhâsibî, Kur'an'ı dinlerken onun sıradan söz olmayıp Allah'ın hitabı/sözü olduğunu dikkate alarak saygıyla dinlemek gerektiğini söylemiştir. O, Kur'an'ı dinleyip anlayan cinlerin tavır ve davranışlarını anlatan bir ayeti bu görüşüne delil göstermiştir. Mezkûr ayette Allah, anlamak için Kur'an'ın tilavetini dinleyenleri şöyle övmektedir:

“Hani cinlerden bir gurubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olduklarında (birbirlerine) ‘Susun’ demişler, Kur'an'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi.” (el-Ahkâf, 46/29).

Yukarıdaki ayeti tefsir eden Muhâsibî Allah'ın cinleri şu sebeplerle övdüğünü anlatmıştır: Cinler, “Susun! Allah'ı dinlemeyecek miyiz?” diyerek konuşmayı terk edip Kur'an okuyan Hz. Peygamberi (s.a.s) dinlediler. Onlar tilavet bittikten sonra Hz. Peygamberin (s.a.s) kendilerine okuduğu ayetleri anladılar. Dinlediklerinin Allah'tan geldiğini kavradılar ve kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler (Muhâsibî, 1982a: 319-320). Muhâsibî'nin bu anlattıklarına göre âyette açıkça belirtilmese de cinler, kendilerine okunanın, Allah'ın hitabı/sözü olduğu bilinciyle Kur'an'ı dinlemişler ve bundan dolayı onu anlamışlardır. Kur'an tilaveti bitince kavimlerine uyarıcılar olarak dönmeleri Muhâsibî'ye göre onların Kur'an'ı anladıklarını gösterir. Çünkü onlar anladıklarının gereğini yapmışlardır.

Muhâsibî Kur'ân'ı hıfz edip ömrü boyunca Kur'ân okuduğu halde onu anlayıp gereğini yapmayan bazı insanlar olduğuna dikkat çekerek bu insanları yukarıda sözü edilen cinlerle kıyaslamış ve Kur'ân'ı anlamayan bu insanların onu saygıyla dinlemedikleri için anlamadıklarını ifade etmiştir. Bu hususta şunları anlatmıştır: Cinler bir yerde bir saatten az bir süre içinde ayetleri dinleyip anlamışlardır. Hal böyle iken küçüklüğünden itibaren Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ve çocukluğundan ihtiyarlığına kadar tilavetini sürekli tekrar eden, nasıl olur da Allah'ı düşünmez, ilahi emirleri anlayıp gereğini yapmaz? Cinler, Allah'ın hitabını/sözünü dinlemeye engel olan konuşmayı birbirlerine yasaklamakla Hz. Peygamberin (s.a.s.) kendilerine okuduğu Kur'ân'ı dinlemek için öncelikle birbirlerini edebe çağırılmışlardır. Binaenaleyh Kur'ân Allah'ın hitabı/sözü olduğu için onu saygıyla dinlenmek gerekir. Nitekim Allah, el-A-râf sûresi 204. ayette bize rahmetini vaat etmiş ve okunan Kur'ân'ı dinleyerek bu rahmeti talep etmemizi emretmiştir (Muhâsibî, 1982a: 320-321). Allah sözü edilen ayette şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
“Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” (el-A-râf, 7/ 204).

Öyle anlaşılmaktadır ki Muhâsibî'ye göre Kur'ân bir hitap/söz olduğundan nasıl bir sözü anlamak için dinlemek gerekirse Kur'ân'ı anlamak için de dinlemek gerekir. Kur'ân'ın, Allah'ın hitabı/sözü olduğu düşünüldüğünde ise onu dinleme arzusu artar ve anlamak için tam bir konsantrasyon sağlanır. Böylece Kur'ân anlaşılır ve onun manaları hayata yansıtılır.

2.3.2. Akıl Allah'ın Lutfu Olduğu Bilinciyle Kullanmak

Akla önem veren Muhâsibî'ye göre Allah, kullarına akıl vermiş ve insanlar bu akıl sayesinde kendileri için faydalı ve zararlı olan şeyleri anlamışlardır. Allah akılı imtihan ettiği kullarına lütfederek onların akıllarına uygun hitap etmiş; vaat etmiş, tehdit etmiş, emretmiş, nehyetmiş, teşvik etmiş ve görev vermiştir (Muhâsibî, 1982b: 202-203). Ayrıca Allah Kur'ân'la akla hitap etmiştir. Nitekim Allah Kur'ân'da meâlen *“Ancak akıl sahipleri düşünür.”* (er-Ra'd, 13/19), *“Düşünen bir kavim için...”* (el-Bakara, 2/164; er-Ra'd, 13/4; en-Neml, 27/12, 67; el-Ankebût, 29/35; er-Rûm, 30/24, 28; el-Câsiye, 45/5) ve *“Akıllarını çalıştırıp iyi düşünen bir topluluk için...”* (Yûnus, 10/24; er-Ra'd, 13/4; e-Nahl, 16/11, 13, 69; er-Rûm, 30/21; ez-Zümer, 39/42; el-Câsiye, 45/13; el-Enâm, 6/126) ifadelerini kullanmıştır (Muhâsibî, 1982a: 266). Bütün bunlar aklın, Allah'ın lutfu olduğu bilinciyle kullanılmasının Kur'ân'ı anlama açısından önemini vurgulamaktadır.

Muhâsibî aklın Kur'ân'dan ayrı düşünülemediğini ifade etmekle birlikte Kur'ân'ın asıl olduğunu savunmuştur. Ona göre üstün haber olan Kur'ân ayetleri ile akıl arasında karşılıklı uyuma anlamında bir iç içe olma durumu vardır. Akıl yürütmede temel unsur, Allah'ın yarattığı âlem ve Kur'ân'dır. Bu ikisi akıl yürütmenin temel unsurudur. Akıl ise ferî unsurdur (Muhâsibî, 1982b: 232; Kuvvetli, 1982: 164-165). Dolayısıyla Muhâsibî'ye göre akıl bunların varlığıyla önem kazanmakta ve gerçek anlamda iş görmektedir. Bundan dolayı Kur'ân akıldan önce gelir.

Aklın Allah tarafından insana lütfedildiğini belirten Muhâsibî'ye göre insan, bu şuurda olup aklıyla Allah'ı düşünerek Kur'ân'ı anlar. Allah'ı düşünerek Kur'ân'ı anlamının nasıl gerçekleşeceğini ise Muhâsibî şöyle ifade etmiştir: İnsan aklını kullanarak kendisini ilme adadığında Allah'ın yüceliğini, onun sevap ve azabını düşünür. Bunun üzerine akıl yürüttüğünde basiretli olur ve Kur'ân'ın manalarının hakikatlerini anlar. Kur'ân'ı anladığında ise Allah'ın büyüklüğünü, sevabını ve cezasını düşünür. Böylece O'na karşı gelmekten sakınır, korkar, bağışlanmayı umar, arzu ve iştiaqla O'na yönelir ve bunları sanki gözüyle görüyormuş gibi yapar (Muhâsibî, 1982b: 210-211). Muhâsibî'nin bu düşüncesinden anlaşılmaktadır ki ona göre Kur'ân'ı anlamak, onun manalarını keşfetmekten ibaret değildir. Onu anlamak, onun manalarını anlamak ve bu manaların tesirinde kalarak gereğini yerine getirmektir. Bunun gerçekleşmesi için de akılla Allah'ın yüceliğini, sevap ve azabını düşünerek Kur'ân'ı anlamaya çalışmak gerekir.

Muhâsibî'ye göre Allah'ı ve O'nun yüceliğini açıklayan ayetleri akıllarıyla düşünmeyenler, Kur'ân'ın manalarını anladıkları halde tahrif ederler ya da Kur'ân'ı anlamazlar. Çünkü bu kişiler akıllarıyla Allah'ı düşünmemişlerdir. Nitekim Ehl-i kitaptan bazıları, Allah'ı düşünmediklerinden Allah'ın kelamını anladıkları halde tahrif etmişlerdir (el-Bakara, 2/75). Müşrik Araplar ise bildikleri dille nazil olduğu halde Kur'ân'ın manalarını anlamamışlardır (el-Furkân, 25/44). Çünkü onlar da ne Allah'ı ne de O'nun kelamı olan Kur'ân'ı düşünmüşlerdir. Onlar kendi görüşlerini beğenmişler,

atalarını ve liderlerini taklit etmişlerdir (el-Kehf, 18/104; Fâtır, 35/8; el-Mücâdele, 58/18). Akılları ile sadece dünya işlerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden sadece dünya işlerini bilmişlerdir (Muhâsibî, 1982b: 212-214).

Muhâsibî bazı insanların akıl sahibi oldukları halde Allah'ı ve O'nun kelamını düşünmemelerini Allah'ın şu sözüyle anlatmaya çalışmıştır:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ “*Ve dediler ki: ‘Eğer işitseydik ya da düşünseydik, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!’*” (el-Mülk, 67/10).

Muhâsibî'ye göre yukarıdaki ayette Allah, cehennem ehliyle ilgili şunu bildirmektedir: Onlar Allah'ın azabının büyüklüğü hakkındaki kelamını anlayarak Allah'ı düşünmemişlerdi. Bu sebeple pişman olmuşlardı. Onlar akılsız değillerdi. Ancak, onlar sadece dünya işlerini düşünüyorlardı. Allah'ı, O'nun bildirdiklerini, vaad ve vaâdini düşünmüyorlardı (Muhâsibî, 1982b: 218).

Muhâsibî, Kur'an'ı anlamada aklın önemli bir fonksiyonu olduğunu vurgulamıştır. Ancak, ona göre Kur'an'ı anlama faaliyetinde aklın Allah tarafından verildiği, Allah'ın yüceliği, insanlara sevap ve azap veren bir varlık olduğu düşünülmelidir. Bunun da Muhâsibî'nin akla önem vermekle birlikte tasavvufî bir bakış açısına sahip olması ile ilgili bir durum olduğu ifade edilebilir.

2.3.3. Kur'an'ın, Allah'ın Bir Hidayet Rehberi Olması

Muhâsibî'ye göre Kur'an, Allah'ın gönderdiği bir hidayet rehberidir (Muhâsibî, 1982a: 307). Allah insanları yarattıktan sonra başıboş bırakmamıştır. Allah insanlara onların ileri sürebileceği bahaneleri olmasın diye ve onları uyarmak için Kur'an'la hitap etmiştir (Muhâsibî, 1982a: 311).

Muhâsibî'ye göre Kur'an sadece ezberlenip tilavet edilen bir kitap değil, akıl kullanarak üzerinde derin düşünülüp anlaşılması gereken bir kılavuzdur. Sâd sûresi 29. ayet Kur'an'ın akılla düşünülerek okunması ve ona tabi olunması gerektiğine delil olan ayetlerden biridir (Muhâsibî, 1982a: 275). Bu ayette şöyle buyrulmaktadır:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ “*Sana bu mübarek Kitab'ı, ayetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.*” (Sâd, 38/ 29).

Müellif, Kur'an'ın düşünülüp anlaşılacak rehber edinilmesi gereken bir kitap oluşu ile alakalı olarak Hasan el-Basrî hakkında şunu aktarmıştır: Hasan el-Basrî bize Sâd sûresinin 29. ayetini okumuş ve “Kur'an ayetlerini düşünmek, akli kullanarak ona tabi olmakla mümkün olur. Allah'a yemin olsun ki Kur'an'ın koyduğu sınırları yitirdiği halde ayetleri ezberleyip ‘Ben Kur'an'ı okur ve bir harfini bile atlamam’ demekle olmaz. Allah'a yemin ederim ki bu kişi Kur'an'ın tamamını atlamıştır. Onun ahlakında ve amelinde Kur'an'ın eseri görülmez.” demiştir (Muhâsibî, 1982a: 275-276). Muhâsibî'nin verdiği bu örnek, Kur'an'ın sadece tilavet edilen bir kitap olmadığını, anlaşılıp hayata tatbik edilmesi gereken ilâhî bir rehber olduğunu izah etmektedir.

Kur'an'ın hidayet rehberi olduğunu ifade eden Muhâsibî'ye göre Kur'an'ı anlayan onunla izzet bulur ve her türlü zilletten kurtulur (Muhâsibî, 1982a: 307). Yakînî bilgi ancak Kur'an'la elde edilebilir ve güzel ahlakın tamamı onunla gerçekleştirilebilir. Bundan dolayı hikmet ehlinin sözleriyle yetinilmemelidir. Çünkü Kur'an'ı tilavet ettiği halde onun lafız ve manalarından uzak kalanlar hikmetle konuşan ve güzel öğütler veren hikmet ehlinin sözlerine ihtiyaç duyarlar. Hâlbuki Kur'an'ın metnini düşünerek okuyup manalarını anlamaya çalışanlar onların sözlerine ihtiyaç duymazlar. Onlar hikmetle konuşan ve takvayı öğütleyen âlimlerden biri gibi olur (Muhâsibî, 1982a: 286-287). Muhâsibî'nin bu görüşlerinden anlaşılmalıdır ki o, her Müslümanın Kur'an'ı tilavetle yetinmemesini, onu doğrudan anlamaya çalışarak rehber edinmesini gerekli görmüştür. Muhâsibî'den asırlar sonra Muhammed Gazalî (ö. 1996) de buna benzer bir soruna değinerek Kur'an'ı tilavet ile Allah'ın kelamını düşünüp anlamayı birbirinden ayırmamak gerektiğini ifade etmiştir (Gazalî, 2002: 50). Bu da sonraki dönemlerde yaşayan bazı insanların Kur'an'ı doğrudan rehber edinmekten uzak kalmaları durumunun erken dönem olan hicrî üçüncü asırdaki bazı insanlarda da olduğunu ve Muhâsibî'nin bunu gündeme getirerek eleştirdiğini göstermektedir.

Muhâsibî'ye göre Allah'ın huzuruna çıkacağımız zaman gönderdiği kitabı nasıl anladığımız, onunla nasıl amel ettiğimiz, ona gereken değeri verip vermediğimiz, ondaki emirleri yerine getirip getirmediğimiz ve onda yasaklanan şeylerden kaçınıp kaçınmadığımızdan sorguya çekileceğiz.

Nitekim el-Enâm sûresi 130. ayetinde kıyamet günü bütün insanların ve cinlerin dünyada peygamberleri tarafından kendilerine okunan ayetleri dinleyip dinlemediklerinden hesaba çekilecekleri ifade edilmiştir (Muhâsibî, 1982a: 317). Allah bu ayette şöyle buyurmaktadır:

... *“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyarayan peygamberler gelmedi mi?...”* (el-Mâide, 6/130).

Muhâsibî, Kur’ân’ın hidayet rehberi olarak Allah tarafından hangi gayeler için gönderildiğini de açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bu gayeler; kendisini insanlara tanıtmak, nimetlerini hatırlatmak, gaflette olanları uyandırmak, kalpleri ihya etmek, gözlere ışık vermek, gönüllere şifa vermek, cehalet ve şüpheyi gidermek, kirleri temizlemek, doğru yolu göstermek, muamma ve şüpheleri aydınlığa çıkarmak, şeytanın hile ve vesveselerini boşa çıkarmak, Kur’ân’ı anlayanı başka bir bilgiye muhtaç etmemek ve akılla onu düşünmeye sevk etmek, Kur’ân’ı tekrar tekrar okuyup ona tabi olanları hoşnut etmek (Muhâsibî, 1982a: 306-307) şeklinde sıralanabilir.

Kur’ân’ın hidayet rehberi olduğunu ifade eden müellife göre Allah bunun için onu anlaşılması güç olan bir kitap olarak indirmemiştir. Allah, Kur’ân’daki bütün ayetlerle kastettiği manaları ilk muhatap olan Araplar anlasınlar diye onların diliyle indirmiştir (Muhâsibî, 1982a: 493). Nitekim Allah Kur’ân’ın apaçık bir Arapça ile indirildiğini bildirmiştir (eş-Şuarâ’, 26/195).

Müellif hidayet rehberi olan Kur’ân’ın iyi anlaşılması için onu Arapça indirmenin yanında Allah’ın onda tekrarlar da oluşturduğunu ifade etmiştir. Ona göre Zümer sûresi 23. ayette tekrarlar sayesinde Kur’ân’ın daha iyi anlaşıldığı ifade edilmektedir (Muhâsibî, 1982a: 276-277). Sözü dilen âyette Allah şöyle buyurmaktadır:

... *“Allah, sözün en güzelini; âyetleri, birbirine benzeyen ve tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir...”* (Zümer, 39/23).

Muhâsibî yukarıda zikredilen görüşünü destekleyen birtakım rivayetler de aktarmıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Kur’ân’daki müteşâbih ve mesânî hakkında Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Allah Kur’ân’da hükmünü iki kez tekrar etmiştir. Bir sûrede bulunan bir ayeti başka bir sûrede tekrar zikretmiştir. Müteşâbih hakkında Mücâhid de “Bir kısmı bir kısmını tasdik eder.” demiştir (Muhâsibî, 1982a: 277-278).

Allah’ın Kur’ân’ı hidayet rehberi olarak gönderdiğini belirten Muhâsibî, Kur’ân’ın bu yüzden anlaşılması gereken bir kitap olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Kur’ân’ı anlayan, onunla izzet bulur, her türlü zilletten kurtulur ve güzel ahlak sahibi olur. Allah’ın huzurunda Kur’ân’ı nasıl anladığımızdan ve onu rehber edinip edinmediğimizden sorguya çekileceğiz. Allah Kur’ân’ı gaflette olanları uyandırmak, cehalet ve şüpheyi gidermek ve doğru yolu göstermek gibi gayelerle göndermiştir. Muhâsibî’ye göre Kur’ân’ın Arapça nazil olmasının ve içinde tekrarların bulunmasının sebebi, onun hidayet rehberi olmasından dolayı kolay anlaşılmasını sağlamaktır.

2.3.4. Kur’ân’ı Anlamada Allah’ın Yardımı

Muhâsibî’ye göre Kur’ân, Allah’ın yardımıyla anlaşılacak bir kitaptır. Allah’ın yardımı olması için de bütün dikkati toplayıp akli kullanmalı ve samimiyetle Kur’ân’ın manasını anlamak istenmelidir. Bunun yanında Allah’ın sevdiği davranışlara koşmalı, sevmediği davranışlardan kaçınmalı, sadece O’nun rızası istenmeli, Kur’ân’dan anlaşılacaklarla kulların yanında gösteriş yapmak istenmemelidir. Allah bunları yapan kişinin gönlünden gelerek yaptığını bilir. Ona lütufatla bulunur ve Kur’ân’ı anlaması için aklına kuvvet verir. İşte o zaman bu kişi Kur’ân’ı anlar (Muhâsibî, 1982a: 322).

Müellife göre Allah’ın yardımı olması için samimi olarak Kur’ân’ı anlama talebi de olmalıdır. Zira Allah şöyle buyurmaktadır:

... *“Çünkü Allah, günahlardan sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir.”* (en-Nahl, 16/128).

Yukarıdaki ayet, Muhâsibî’ye göre şunu ifade etmektedir: Allah, bütün dikkatini toplayıp doğru bir niyet ve samimi olarak Kur’ân’ı okuyana onu anlamayı nasip eder. Aklını dinlemeye kapatanlara ise onu anlamak ağır gelir (Muhâsibî, 1982a: 322-323). Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ *“Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat onlara işittirseydi bile yine onlar yüz çevirip dönerlerdi.”* (el-Enfâl, 8/23).

Müellife göre yukarıdaki ayette kastedilen kişiler sağır değillerdi ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) kıraatini dinliyorlardı. Ancak, onlarda hayır olmadığından Allah onların Kur’ân’ı anlamalarını sağlamamıştır. Çünkü onlar, el-A·râf sûresi 179. âyette bildirildiği³ üzere anlama arzusunu yitirmişlerdi (Muhâsibî, 1982a: 323).

Muhâsibî’ye göre Kur’ân’ı anlamada Allah’ın yardımı olması için Allah’a güvenmek ve On’a yönelmek de gerekir. Böyle yapan kişi kendisine değil, anlamasını sağlayacağı hususunda Allah’a güvenip O’na yönelirse Allah onun Kur’ân’ı anlamasını sağlar (Muhâsibî, 1982a: 323-234).

Öyle anlaşılmaktadır ki Muhâsibî’ye göre Kur’ân’ı anlamak için Allah’ın, Kur’ân’ı anlamaya yardım eden yüce bir varlık, O’nun hitabı/sözü olan Kur’ân’ın da Allah’ın yardımıyla anlaşılacak bir kitap olarak tasavvur edilmesi gereklidir. Ancak Allah’ın yardımının gerçekleşmesi için de O’nun rızasını gözetmek, Kur’ân’dan anlaşılanla gösteriş yapmamak, akli kullanmak, samimi olarak Kur’ân’ı anlamayı talep etmek, Allah’a güvenmek ve O’na yönelmek gibi hususlara dikkat etmek gerekir. Muhâsibî’nin bu düşüncesinin, onun tasavvufi bakışını yansıttığı ifade edilebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hicrî üçüncü asırda yaşayan Muhâsibî özellikle tefsir usûlünün ilk örneği olarak kabul edilen *Fehmü’l-Kur’ân* adlı eserinde Kur’ân’ın anlaşılması ile ilgili konularda birçok mezhep mensubuyla tartışmalara girmiştir. Kur’ân’ın bazı kimseler tarafından anlama talebi olmadan tilavet edilmesi veya doğru anlaşılmaması meselesini gündeme getirerek Allah tasavvurunun Kur’ân’ın anlaşılmasına etkisi hususuna yer ayırmıştır. Bu durum hicrî üçüncü asırda da Kur’ân’ın anlaşılmadan tilavet edilmesi ya da Kur’ân’ın yanlış anlaşılması gibi sorunların varlığı ve bu sorunlarda o döneme kadar oluşan Kur’ân tasavvurlarının etkisinin olduğunu göstermektedir.

Muhâsibî’ye göre Kur’ân’ı anlamak, onun manalarını anlamak ve bu manaların etkisinde kalıp gereğini yapmaktır. Muhâsibî, bu şekilde anlama olması için Allah tasavvurunu ve bu tasavvurla şekillenen Kur’ân tasavvurunu önemli görmüştür.

Muhâsibî, Kur’ân’ın, Allah’ın hitabı/sözü olduğunu vurgulayarak Kur’ân temelinde öncelikle Allah’ın nasıl yüce bir varlık olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Yine, Kur’ân’ın da Allah’ın hitabı/sözü olarak nasıl yüce bir kitap olduğunu ayetlerle izah etmeye gayret etmiştir. Ona göre Allah’ın ve Kur’ân’ın yüceliği tasavvur edilmediğinde Kur’ân, ya anlaşılmadan tilavet edilir ve dinlenilir ya da anlaşılmaz veya anlaşıldığı halde anlaşılan manaların gereği yapılmaz. Çünkü Allah’ın ve Kur’ân’ın yüceliği tasavvur edilmeden Kur’ân sıradan bir kitap olarak algılanır. Bu şekilde algılandığında da Kur’ân’ın insanlara tesiri zayıf kalır. Böylece anlama arzusu olmaz ya da az olur, tam konsantrasyon gerçekleşmez ve Kur’ân tam olarak anlaşılmamış olur.

Kur’ân’ın bir hitap/söz olduğuna dikkat çeken Muhâsibî’ye göre bir söz dinlemeyle anlaşıldığından bir hitap/söz olan Kur’ân da dinlemeyle anlaşılır. Kur’ân Allah’ın hitabıdır/sözüdür, Allah onunla konuşur. Bu durum Kur’ân’ı anlamak için onu saygıyla dinlemeyi gerektirir. Muhâsibî Kur’ân’ın, Allah’ın hitabı/sözü olduğuna ve Allah’ın onunla konuştuğuna vurgu yaparak Kur’ân’ın hitap/söz unsurları taşıdığı düşüncesinde olduğuna işaret etmiştir. Ancak o, Kur’ân’ın saygı içinde dinlemeyle anlaşılacak bir kitap olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bunun dışında Kur’ân’ın hitap/söz unsurları taşıdığı hususunda açık bir beyanı olmamıştır.

Muhâsibî’ye göre Kur’ân, aklın Allah tarafından insana verilmiş bir lütuf olduğu bilinciyle Allah’ın yüce olduğu düşünülerek anlaşılmaya çalışılmalıdır. Çünkü asıl olan, Allah’ın kelamı Kur’ân ve Allah’ın yarattığı âlemdir. Akıl da bunlara bağlıdır. Dolayısıyla akılla Allah düşünülerek Kur’ân anlaşılmaya çalışılmalıdır. Böyle olursa Kur’ân’ın manaları anlaşılır ve bu manalar insanın hayatında yerini bulur.

³ Ayette şöyle buyrulmaktadır: وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَاقِلُونَ *“Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir.”* (el-A·râf, 7/179).

Muhâsibî Allah'ın insanları yarattıktan sonra onları başıboş bırakmadığını, onlara hidayet rehberi olan Kur'ân'la hitap ettiğini ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân, anlaşıldığı takdirde Allah'ın gönderdiği bir hidayet rehberi olarak insanı tutum ve davranış değişikliğine sevk eden bir kitaptır. Bu sebeple kolay anlaşılabilir diye Allah onu ilk muhatapların dili olan Arapça nazil etmiş ve onda tekrarlar oluşturmuştur.

Muhâsibî'ye göre Kur'ân'ı anlamada Allah'ın yardımını da düşünmek gerekir. Zira Kur'ân Allah'ın yardımıyla anlaşılan bir kitaptır. Allah'ın yardımının olması için de samimi olarak Kur'ân'ı anlama talebinin olmasının yanında Allah'a yönelmek ve O'na güvenmek de gerekir. Muhâsibî'nin bu yaklaşımı tasavvufî bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir.

Hicrî ikinci ve üçüncü asırda yaşamış âlimlerin eserlerinin Kur'ân tasavvuru açısından incelenmesinin Kur'ân'ın anlaşılması hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır. Çünkü bu asırlar İslâmî ilimlerin telif edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği zaman dilimidir ve o dönemin eserleri günümüz çalışmalarına kaynak olmaktadır. Bundan dolayı o dönem âlimlerinin Kur'ân tasavvuru konusundaki düşüncelerinin ortaya çıkarılıp günümüz Kur'ân tasavvurları ile kıyaslama yapılarak Kur'ân tasavvuru konusundaki problemlerin giderilmesi, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına fayda sağlar.

Kaynakça

- Albayrak, H. (1995). "Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak". 1. Kur'an Haftası: Kur'an Sempozyumu, Ankara: Fecr Yayınevi, 20-21.
- Aydın, H. (1976). Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi: İnsan-Psikoloji-Bilgi-Ahlâk Görüşü. Ankara: Pars Matbaası.
- Çalışkan, İ. (2021). Tefsir Usûlü. Ankara: Ankara Okulu.
- Çalışkan, İ. (2009). Tefsir Usûlünün İlk kaynakları Üzerine Bir Tetkik-Abdullah b. Vehb (v. 197/812) ve Muhâsibî (v. 243/857) Örneği-. B. Gökkır içinde, Tarihten Günümüze Kur'an İlmileri ve Tefsir Usûlü, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi,193-211.
- Duman, M. Z. (2005). "Asr-ı Saadet'te ve Günümüzde Kur'an'a Bakış Açısı". Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız?". Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız?, Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, Bursa: KURAV Yayınları, 21-32.
- Erginli, Z. (2020). Muhâsibî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, Ankara: TDV Yayınları, 13-16.
- Gazalî, M. (2002). Kur'an'ı Anlamada Yöntem (3 b.). (E. İşler, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.
- İbn Manzûr, E.-F. M.-E. (1414). Lisânü'l-Arab. Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- İbnü'l-Esir. (t.y.). el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb, (Cilt 3). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kırca, C. (2014). "Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri". Bilimname: Düşünce Platformu , 7-26.
- Kırca, C. (2010). Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama (Sorunlar Yöntemler). İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kızılgöçer, M. (2015). Hâris el-Muhâsibî'de Dini Davranışın Psikolojik Temelleri. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kuvvetli, H. (1982). el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'an (3 b.). y.y.: Dâru'l-Fikr.
- Mahmud, A. (2005). Muhâsibî: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri. (M. B. Eryarsoy, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Muhâsibî, H. b. (1982a). Fehmü'l-Kur'an ve me'ânîhi (3 b.). y.y.: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr.
- Muhâsibî, H. b. (1982b). Mâhiyyetü'l-akl ve ma'nâhu ve ihtilâfu'n-nâs fihî (3 b.). y.y.: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr.
- Müslim, E.-H. M.-H. (1413). Sahîhu Müslim (2 b.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Paçacı, M. (2017). "Çağdaş Dönemde Kur'an'a Ne Oldu? Yöntem Üzerine Bir Konuşma". Kur'an'ı Anlama Yolunda: Kuramer Konferansları -I, İstanbul: KURAMER Yayınları,11-20.
- Sâlih, S. (1981). Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an. Beyrut: Dâru'l-İlim.
- Sem'ânî, E. S. (1981). el-Ensâb (Cilt 9). Beyrut: y.y.
- Şimşek, M. S. (2017). Kur'an'ı Anlamada Geçmişte ve Günümüzde Yaşanan Sorunlar. Kur'an'ı Anlama Yolunda: Kuramer Konferansları -I, İstanbul: KURAMER Yayınları,303-316.
- Tay, H. (2019). Kur'an İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhâsibî Örneği = The Perception of Naskkh in the Context of the Qur'anic Sciences in the Early Period: The Case of Haris el-Muhasibi. İlahiyat Tetkikleri Dergisi, (51), 49-82.
- Topuz, A. (2013). Sorunsallığı Açısından Kur'an Tasavvurları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yücesoy, H. (2009). Mihne. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları,26-28.
- Zehebî, Ş. M. (1983). Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (Cilt 12). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.